Probleme de interpretare a biritualismului în cultura getică

Biritualism interpretation issues in the Getic culture

Andrei Corobcean
Sergiu Matveev

Cercetare realizată în cadrul proiectului 20.80009.1606.14 „Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică”.

Research conducted within the project 20.80009.1606.14 “The archeological heritage of the Iron Age in the Middle Dniester region and the Cogâlnic River basin: interdisciplinary research and scientific development”.

Cuvinte-cheie: biritualism, cultura getică, epoca fierului, inhumație, incinerație, rit funerar.

Rezumat: Manifestările funerare reflectate de ansamblurile de vestigii arheologice au stimulat mereu discuții privind diversitatea granițelor sociale, etnice sau culturale, pe care acestea le-ar fi putut contura în trecut. Pentru perioada de trecere de la prima la cea de-a doua epocă a fierului, delimitarea între ritul inhumației și cel al incinerației – ca elemente distincte specifice unei anumite comunități etnoculturale – este aproape imposibilă grație coexistenței celor două tradiții. În literatura de specialitate s-au conturat mai multe ipoteze, care fac referințe la o tranziție treptată de la predominarea inhumației la cea a incinerației, la complexitatea unui ritual funerar prelungit sau la reflectarea unor transformări religioase ipotetice. Așa sau altfel, studierea biritualismului prezent la mai multe comunități reconstituite arheologic, necesită o abordare complexă și prudentă.

Keywords: bi-ritualism, Getic culture, Iron Age, inhumation, cremation, funerary rite.

Abstract: Funerary manifestations reflected by the assemblages of archaeological vestiges have always stimulated discussions regarding the diversity of social, ethnic or cultural borders, which they could have outlined in the past. For the transition period from the first to the second Iron Age, the delimitation between the rite of inhumation and that of cremation as distinct elements specific to a certain ethno-cultural community is almost impossible due to the coexistence of the two traditions. Several hypotheses have emerged in the specialized literature, which refer to a gradual transition from the predominance of inhumation to that of cremation, to the complexity of a prolonged funeral ritual or to the reflection of hypothetical religious transformations. One way or another, the study of bi-ritualism present in several archaeologically reconstructed communities requires a complex and cautious approach.

Riturile și ritualurile funerare reprezintă unul dintre cele mai fertile aspecte ale arheologiei atrase în diverse interpretări sociale, etnice, religioase etc., abordate – nu întotdeauna argumentat – drept un domeniu foarte conservator, puternic legat de tradiții, iar de aici – atașat de anumite valori sau norme comunitare. În acest sens, sunt relevante constatările etnografice de acum mai bine de două secole, în contextul cercetării tradițiilor funerare, că „obiceiurile se păstrează mai cu credință în păturile inferioare ale societății, pe când în cele superioare ele se schimbă mereu, după cum un popor vine în atingere cu elementele străine" (Burada 1882, 4). Natura relativă a acestui conservatism poate

Funerary rites and rituals represent one of the most fertile aspects of archaeology drawn into various social, ethnic, religious and other interpretations. Approached, not always argued, as a very conservative field, strongly linked to traditions, and hence – attached to certain community values or norms. In this sense, in the context of the research of funeral traditions, the ethnographic findings of more than two centuries ago that "customs are preserved more faithfully in the lower strata of society, while in the upper ones they are always changing, as people come into contact with foreign elements", are relevant (Burada 1882, 4). The relative nature of this conservatism may be determined by social processes. However, the funeral rite

fi determinată de procese sociale. Cu toate acestea, ritul funerar și modul de tratare a defuncților este cel mai relevant element, probabil, al tradițiilor funerare, implicat în atribuirile etnice sau etnoculturale.

Ritul, ritualul funerar, inclusiv inventarul funerar, sunt tratate demult drept un indiciu identitar, respectiv un criteriu al atribuirilor etnice (Pârvan 1926, 371). După cum nota V. Pârvan, biritualismul, prin alternarea inhumației și a incinerației, este o caracteristică generală pentru populația autohtonă din epoca bronzului până în epoca La Tène, ținând cont însă de predominarea cremației (Pârvan 1926, 632), fără a implica aici anumite influențe iminente străine. Delimitarea strictă a celor două rituri în sensul reflectării unei delimitări etnice și, mai ales, ideea absolutizării incinerației pentru traco-geți este respinsă și de I. Niculiță, care abordează evoluția culturală a comunităților din secolele VI-I a. Chr. din perspectiva dezvoltării unui fond comun din prima epocă a fierului (Никулицэ 1987, 25, 28, 57).

În general, în perioada cuprinsă între începuturile primei epoci a fierului și mijlocul mil. I a. Chr. alternează predominarea incinerației și inhumației. Începând cu sec. V a. Chr. totuși, incinerația devine un rit net predominant în sud-estul Europei. Generalizarea biritualismului, cu prevalarea incinerației atât în necropolele tumulare, cât și în cele plane este un fapt ilustrat bine din punct de vedere statistic, ținând cont, evident, de stadiul cercetărilor. Predominarea înmormântărilor de incinerație este relevantă în cazul necropolelor cercetate relativ complet de la Hansca „Lutărie", unde raportul dintre incinerați și înhumați

and the way of treating the deceased is probably the most relevant element of funeral traditions involved in ethnic or ethno-cultural attribution.

The funeral rite and ritual, including the funeral inventory, have long been treated as an identity indicator, respectively a criterion of ethnic attribution (Pârvan 1926, 371). As noted by V. Pârvan, bi-ritualism, through the alternation of inhumation and cremation, is a general characteristic for the native population from the Bronze Age to the La Tène Age, taking into account, however, the predominance of cremation (Pârvan 1926, 632), without implying imminent foreign influences. The strict delimitation of the two rites in the sense of reflecting an ethnic delimitation and, above all, the idea of absolute incineration for the Thraco-Getic is also rejected by I. Niculiță, who approaches the cultural evolution of the communities from the 6-1st centuries BC from the perspective of the development of a common fund from the first Iron Age (Никулицэ 1987, 25, 28, 57).

In general, in the period between the beginning of the Early Iron Age and the middle of the 1st millennium BC, the predominance of incineration and inhumation alternates. Starting with the 5th century BC, however, cremation becomes a distinctly predominant rite in south-eastern Europe. Generalization of bi-ritualism, with the predominance of cremation in both tumulus and flat necropolises is a well-illustrated fact from a statistical point of view, obviously taking into account the stage of research. Predominance of cremation burials is relevant in the case of the relatively completely researched necropolises from Hansca "Lutărie", where the ratio of cremated to buried is 62 to 8, Hansca I – 3 to 1, Strahotin-

este de 62 la 8, Hansca I – 3 la 1, Strahotin-Dângeni – 18 la 1. În cazul necropolei de la Dănceni, mai timpurie decât cele menționate, acest raport este de 27 la 15. O situație tot mai interesantă este reprezentată de amenajările funerare din cadrul incintei fortificate de la Stolniceni, în care, deocamdată, s-a descoperit doar o singură înmormântare de incinerație în urnă, față de depunerile de inhumație cunoscute până acum.

După ritul funerar, necropolele plane și tumulare, după cum se poate aprecia actualmente, se pot remarca atât prin prezența exclusivă a incinerației sau a inhumației, cât și prin caracterul biritual. Numeric, predomină necropolele de incinerație, urmate de cele birituale și, într-un număr mai mic, sunt cele de inhumație. Cronologic, corelarea celor trei tipuri de necropole este destul de sugestivă. În faza inițială, în secolele VI-V a. Chr. predominarea biritualismului cedează în fața incinerației, care în secolele IV-III a. Chr. este net dominantă. Necropole cu rit exclusiv al incinerației se răspândesc în epoca „hallstattiană târzie" în zona subcarpatică a Olteniei, Munteniei și a Moldovei, cum sunt, în special, cele de la Ferigile, Bârsești, Curtea de Argeș, Telești, Tigveni, Teiu, Slobozia etc., dar și în Dobrogea, Câmpia Dunării și nord-vestul Bulgariei (Vulpe 1967, 22).

Ritul inhumației, în aceeași perioadă, este unul exclusiv, în schimb, în regiunile nord-pontice, desemnate prin noțiunea generică de „lume scitică", precum și în necropolele din mediul iliric, în secolele VI-V a. Chr., prevalează inhumația, ca, de altfel, și în cele de la Ciumbrud, Teiuș, Podolia, Szentes-Vekerzug, Kuštanovice, Chotin (Vulpe 1967, 22). Incinerația și

Dângeni – 18 to 1. In the case of Dănceni necropolis, earlier than those mentioned above, this ratio is 27 to 15. An increasingly interesting situation is represented by the funerary arrangements in the fortified enclosure at Stolniceni, in which, for the time being, only one in-urn cremation burial has been discovered, compared to the inhumation deposits known so far.

According to the funerary rite, flat and tumulus necropolises, as can currently be appreciated, can be noted both for the exclusive presence of incineration or inhumation, as well as for their bi-ritual character. Numerically, cremation necropolises predominate, followed by bi-ritual ones and, in a smaller number, by inhumation ones. Chronologically, the correlation of the three types of necropolises is quite suggestive. In the initial phase, in the 6-5th centuries BC the predominance of bi-ritualism gives way to incineration, which in the 4-3th centuries BC is clearly dominant. Necropolises with the exclusive rite of cremation spread in the "late Hallstatt" era in the Sub-Carpathian area of Oltenia, Muntenia and Moldova, such as, in particular, those at Ferigile, Bârsești, Curtea de Argeș, Telești, Tigveni, Teiuș, Slobozia, etc., but also in Dobrogea, the Danube Plain and north-western Bulgaria (Vulpe 1967, 22).

The rite of inhumation, in the same period, is exclusive, instead, in the North-Pontic regions, is designated by the generic notion of "Scythian world". Also, in the necropolises of the Illyrian environment, in the 6-5th centuries BC, inhumation prevails, as those from Ciumbrud, Teiuș, Podolia, Szentes-Vekerzug, Kuštanovice, Chotin (Vulpe 1967, 22). Cremation and the lack of a unique orientation of the skeletons in the case of inhumation being assigned

lipsa orientării unice a scheletelor în cazul inhumației sunt atribuite lumii tracice încă de A.I. Meliukova (Мелюкова 1979, 173).

Depunerea defuncților sau a resturilor cinerare se realiza atât la suprafața solului sau în gropi mici, greu de surprins, cât și în gropi. Gropile funerare, acolo unde s-a reușit surprinderea lor, mai ales în necropolele plane, reprezintă forme diferite în plan: ovale, rectangulare cu colțurile rotunjite și rotunde. Forma circulară a gropilor, caracteristică mai mult înmormântărilor de incinerație, predomină în necropola de la Hansca „Lutărie" (Никулицэ 1972), apare frecvent în cea de la Giurgiulești „Vadul Boului" (Arnăut 1999) și în celelalte necropole cunoscute, având dimensiuni variate între 0,68×0,56 m și 2,25×1,00 m, asemănătoare cu cele ale gropilor de formă rectangulară, care adăpostesc atât înhumați, cât și incinerați, cu dimensiunile de la 1,40×0,80 m la 3,00×1,80 m. Gropile de formă rotundă conțin, de regulă, resturi de incinerație, având în majoritatea cazurilor diametrul de 0,30 - 0,40 m, dar se întâlnesc și gropi mai mari de 0,80 - 1,25 m. Adâncimile gropilor sunt, în general, cuprinse între 0,20 și 1,45 m, în funcție de ritul înmormântării.

Situația respectivă prezintă similitudini în toate necropolele plane, mono- sau biritualice amintite din spațiul carpato-nistrean: Giurgiulești „Vadul Boului", Slobozia-Onești, Bosanci, Strahotin-Dângeni, Hansca „Lutărie", Dănceni. În cazul celei din urmă, care datează dintr-o fază timpurie, se întâlnesc gropi mari, de formă rectangulară, în care s-au mai săpat câte două gropi ovale mai mici ce conțin resturi cinerare. Un alt aspect

to the Thracian world since A.I. Meliukova (Мелюкова 1979, 173).

The deposition of the deceased or cremated remains was done both on the surface of the ground or in small pits and in graves. Burial pits, especially in flat necropolises, represent different shapes: oval, rectangular with rounded and round corners. The circular shape of the pits, more characteristic of cremation burials, predominates in the necropolis in Hansca "Lutărie" (Никулицэ 1972), frequently appears in the one in Giurgiulești "Vadul Boului" (Arnăut 1999) and in the other known necropolises, having varied sizes between 0.68×0.56 m and 2.25×1.00 m, similar to those of the rectangular pits, housing both the inhumed and the cremated, with sizes from 1.40×0.80 m to 3.00×1.80 m. The round pits usually contain incineration remains, having in most cases a diameter of 0.30 - 0.40 m, but there are also pits larger than 0.80 - 1.25 m. The depths of pits are generally between 0.20 and 1.45 m, depending on the funeral rite.

That situation shows similarities in all the flat, mono- or bi-ritual necropolises mentioned in the Carpatho-Dniester area: Giurgiulești "Vadul Boului", Slobozia-Onești, Bosanci, Strahotin-Dângeni, Hansca "Lutărie", Dănceni. In the case of the latter, which dates from an early phase, large, rectangular pits are found, in which two smaller oval pits containing cremated remains were dug. Another interesting aspect of this necropolis is the burial pits, of large size and rectangular shape, which preserve the traces of simple constructions made of a wooden frame, smeared with clay, supported by a pillar.

interesant al acestei necropole îl alcătuiesc gropile de inhumație, de dimensiuni mari și formă rectangulară, care păstrează urmele unor construcții simple din carcasă de lemn, unsă cu lut, susținute de un stâlp.

Situațiile arheologice relativ clare în contextele funerare bine conservate au conturat câteva tipuri de morminte de incinerație: 1) morminte cu depunerea resturilor cinerare ale defunctului direct pe sol; 2) morminte cu depunerea oaselor incinerate în urnă cu sau fără capac, ultimele fiind mai puțin frecvente și 3) morminte de incinerație în gropi mari, care pot fi legate și de înmormântările de inhumație. Tipurile respective reflectă o tradiție funerară uniformă, prezentă în toate necropolele considerate ca aparținând populației locale sedentare din spațiul carpato-nistrean. Mai mult decât atât, ele nu se delimitează tipologic și structural de înmormântările necropolelor sincrone din spațiul carpato-balcanic și istro-pontic.

Printre ritul predominant al incinerației, necropolele birituale conțin înmormântări de inhumație, printre care cu greu se poate distinge o regulă. Din varii cauze, probabil, din motivul conservării nesatisfăcătoare, poziția și orientarea scheletelor umane este greu de stabilit în majoritatea mormintelor de inhumație. Cele două schelete din tumulul III de la Bârsești, a căror poziție este neclară, sunt orientate, probabil, N-S (Morintz 1957, 221). În necropola de la Hansca „Lutărie" doar în câteva cazuri se poate vorbi sigur despre poziție și orientare: decubitus dorsal și poziție chircită pe dreapta, în ambele cazuri capul fiind întors spre NV, acesta păstrând caracteristici din contextele funerare ale primei epoci a fierului (Никулицэ 1972,

Relatively clear archaeological situations in well-preserved funerary contexts have outlined several types of cremation graves: 1) graves with the deposition of the cremated remains of the deceased directly on the ground; 2) graves with the deposition of cremated bones in an urn with or without a lid, the latter being less frequent, and 3) cremation graves in large pits, which may also be related to inhumation burials. These types reflect a uniform funerary tradition, present in all the necropolises considered as belonging to the sedentary local population in the Carpatho-Dniester space. Moreover, they are not demarcated typologically and structurally from the burials of synchronous necropolises in the Carpatho-Balkan and Istro-Pontic space.

Among the prevailing cremation rite, bi-ritual necropolises contain inhumation burials, among which one can hardly distinguish a rule. For various reasons, probably due to unsatisfactory preservation, the position and orientation of human skeletons is difficult to establish in most inhumation graves. The two skeletons from Barsesti tumulus III, whose position is unclear, are probably oriented N-S (Morintz 1957, 221). In Hansca necropolis "Lutărie", only in a few cases can we speak with certainty about the position and orientation: dorsal decubitus and crouching position on the right, in both cases the head is turned to the NW, the latter retaining characteristics from the funerary contexts of the first Iron Age (Никулицэ 1972, 115). All the 15 inhumation graves in Dănceni represent skeletons in a dorsal decubitus position, with different orientations: SE, E, W, NW (Лапушнян 1979, 57). Immaculately preserved, the skeleton from the "oven" grave in Poienesti "Măgura" was placed in a dorsal decubitus position, oriented NW - SE

115). Toate cele 15 morminte de inhumație de la Dănceni reprezintă schelete în poziție decubitus dorsal, având orientări diferite: SE, E, V, NV (Лапушнян 1979, 57). Păstrat impecabil, scheletul din mormântul-„cuptor" de la Poienești „Măgura" a fost așezat în poziție decubitus dorsal, orientat NV - SE (Vulpe 1953, 313, fig. 97). La Vaslui „Curțile Domnești", mormântul de inhumație în poziție chircită pe partea stângă cu fața spre E a fost apreciat ca fiind anterior celorlalte morminte, care sunt de incinerație (Măndescu 2010, 108, catalog nr. 668).

Frecventele cazuri în care poziția și orientarea defuncților înhumați este neclară pot fi legate nu doar de distrugerea mormintelor, dar și de depunerea intenționată a oaselor fără conexiune anatomică. Depuneri de schelete, fără respectarea unei conexiuni anatomice, dar și lipsite de inventar funerar, sunt prezente în necropola de la Strahotin-Dângeni (Șadurschi 1992, 183) și sunt frecvente în necropola din incinta fortificată de la Stolniceni.

Tradiția istoriografică – nu fără argumente de ordin arheologic – atribuie comunităților locale getice obiceiul incinerării, care este, dacă nu unul exclusiv, atunci unul predominant. Pornind de la necropola tumulară exclusiv de incinerație de la Ferigile, specificul ritului și ritualului funerar pentru comunitățile predominant tracice reprezintă, în general, biritualismul, cu prevalarea evidentă a incinerației, utilizarea vaselor obișnuite, confecționate în tehnică rudimentară, în calitate de urnă funerară în care se depunea cenușa și, în fine, sărăcia inventarului care, de regulă, includea grupări constante de vase,

(Vulpe 1953, 313, fig. 97). In Vaslui "Curtile Domnesti" the inhumation grave in a crouched position on the left side facing E was assessed as pre-dating the other cremation graves (Măndescu 2010, 108, catalogue no. 668).

The frequent cases in which the position and orientation of the inhumed deceased is unclear, can be related not only to the destruction of the graves, but also to the intentional deposition of bones without anatomical connection. Deposits of skeletons, without respecting an anatomical connection, but also lacking a funerary inventory, are present in the necropolis at Strahotin-Dângeni (Șadurschi 1992, 183) and are frequent in the necropolis in the fortified area at Stolniceni.

The historiographical tradition, not without archaeological arguments, attributes to local Getic communities the habit of cremation, which is, if not exclusive, then predominant. Starting from the exclusively cremation tumulus necropolis at Ferigile, the specifics of the funeral rite and ritual for the predominantly Thracian communities are, in general, bi-ritualism, with the obvious predominance of incineration, the use of ordinary vessels, made in rudimentary techniques, as a funeral urn in which the ashes were deposited and, finally, the poverty of the inventory which, as a rule, included constant groupings of vessels, rarely metal pieces, including bronze brooches, etc. The respective characteristics reflect, in fact, an obvious continuation of the funerary traditions of the 6-5th centuries and 4-3th centuries BC, as already mentioned in the specialized literature (Мелюкова 1979, 121).

The predominance of cremation graves over inhumation graves in bi-ritual necropolises is obvious. The well-known

rareori piese metalice, printre care fibule de bronz etc. Respectivele caracteristici reflectă, de fapt, și o evidentă continuare a tradițiilor funerare din sec. VI-V a. Chr. și în sec. IV-III a. Chr., după cum s-a menționat deja în literatura de specialitate (Мелюкова 1979, 121).

Prevalarea mormintelor de incinerație față de cele de inhumație în necropolele birituale este evidentă. Binecunoscutele necropole, în mare măsură contemporane, dar aflate la o distanță mare una de alta – cele de la Zimnicea „Câmpul Morților" și Hansca „Lutărie" – prezintă un raport între incinerație și inhumație de 162 la 4 și, respectiv 35 la 9 (Alexandrescu 1980, 42; Никулицэ 1972, 121).

Prezența înmormântărilor de inhumație în poziție întinsă ori chircită, în cadrul necropolelor atribuite culturii getice, poate fi explicată și ca rezultat al unor tradiții de ritual urmat de geți din vremurile anterioare, cum demonstrează manifestările funerare din cadrul necropolelor de la Stoicani, Șoldănești etc. (Никулицэ 1973, 40). Însă trebuie să ținem cont că o bună parte a mormintelor prezintă dovezi clare de intervenții repetate, legate, cel mai probabil, de activitățile ritualice de după înhumare și cele de deranjare a inventarului în procesul exhumării cadavrului (Babeș, Mirițoiu 2011, 120). Săpăturile din necropola tumulară din sec. VII-V a. Chr. de la Cajvana-Codru, jud. Suceava mărturisesc, alături de practicarea biritualismului, o serie de reînhumări (Ignat 2006, 38), ceea ce poate fortifica ideea unor practici funerare prelungite anume în perioada imediat anterioară celei de-a doua epoci a fierului.

necropolises, largely contemporary, but located at a great distance from each other – those from Zimnicea "Câmpul Morților" and Hansca "Lutărie" present a ratio between cremation and inhumation of 162 to 4 and, respectively, 35 to 9 (Alexandrescu 1980, 42; Никулицэ 1972, 121).

The presence of inhumation burials in a lying or crouched position, in the necropolises attributed to the Getic culture, can also be explained as a result of some ritual traditions followed by the Gets from previous times, as evidenced by the funerary manifestations within the necropolises of Stoicani, Soldanești, etc. (Никулицэ 1973, 40). But it must be taken into account that a good part of the graves show clear evidence of repeated interventions, most probably related to the ritual activities after the burial and the inventory activities in the process of exhuming the body (Babeș, Mirițoiu 2011, 120). Excavations in the tumulus necropolis in the 7-5th centuries BC in Cojvana-Codru, Suceava county witness, along with the practice of bi-ritualism, a series of reburials (Ignat 2006, 38), which can strengthen the idea of prolonged burial practices, specifically in the period immediately preceding the second Iron Age.

The manifestation of prolonged funeral practices, as a working hypothesis in the interpretation of the combination of the elements of cremation with those of inhumation, is treated by M. Babeș. Its starting point is the archaeological situations within the necropolises in the 6/5-3rd centuries a. Chr. in Borosesti and Poienesti. The five Getic burials in Borosești necropolis are classified by the excavation author into three types (Babeș, Mirițoiu 2011, 104): 1) in-urn cremation graves with a lid; 2) cremation grave with cremation remains on the ground, in

Manifestarea practicilor funerare prelungite, ca ipoteză de lucru în interpretarea combinării elementelor incinerației cu cele ale inhumației, este tratată de M. Babeș. Punctul de plecare al acesteia sunt situațiile arheologice din cadrul necropolelor din secolele V/IV-III a. Chr. de la Borosești și Poienești. Cele cinci înmormântări getice din cadrul necropolei de la Borosești sunt clasificate de autorul săpăturilor în trei tipuri (Babeș, Mirițoiu 2011, 104): 1) morminte de incinerație în urnă cu capac; 2) mormânt de incinerație cu depunerea resturilor cinerare pe sol, în centrul unei gropi rectangulare de dimensiunile unui mormânt de inhumație; inventarul ceramic (vasele de ofrandă) erau depuse la extremitățile gropii; atrage atenția faptul că oasele calcinate și inventarul fac parte din umplutura gropii, nefiind depuse pe fundul acesteia; 3) la fel ca și tipul al doilea, este destul de sugestiv: structuri prezentate ca morminte, prin gropi ovale alungite, de dimensiunile și orientarea mormintelor tipului 2, însă lipsite de oseminte – fie înhumate, fie incinerate. Totuși prezența inventarului în combinația tipică ritualului funerar al vremii sugerează caracterul de mormânt al structurii, fie și cenotaf. La Poienești, necropola getică conține două tipuri de înmormântări: structuri cu incinerație în urnă și structuri cu resturile cinerare depuse grămadă pe fundul gropii. Cel de-al doilea tip prezintă interes prin gropile rectangulare sau ovale alungite, de dimensiuni mari, care, evident, depășesc cu mult spațiul necesar unei depuneri de oase calcinate și câtorva piese de inventar (Babeș, Mirițoiu 2011, 105), acesta corespunzând tipului 2 de la Borosești, cel puțin, situațiile pot fi comparate, inclusiv cu al treilea tip de structuri de la Borosești. Faptul că aceste gropi

the center of a rectangular pit the size of an inhumation grave. The ceramic inventory (offering vessels) were deposited at the ends of the pit. It draws attention to the fact that the calcined bones and the inventory are part of the filling of the pit, not being deposited on its bottom; 3) as well as the second type, it is quite suggestive: structures presented as graves, through elongated oval pits of the dimensions and orientation of the graves of type 2, but without bones, either inhumed or cremated. However, the presence of the inventory in a combination typical of the funeral ritual of the time suggests the tomb, even a cenotaph character of the structure. In Poienesti, the Getic necropolis contains two types of burials: structures with in-urn cremation and structures with cremated remains piled at the bottom of the pit. The second type is interesting due to the elongated rectangular or oval pits, of large dimensions, which obviously far exceed the space required for a deposit of calcined bones and a few inventory pieces (Babeș, Mirițoiu 2011, 105). This type corresponds to type 2 in Borosesti, at least the situations can be compared, including with the third type of structures in Borosesti. The fact that these sepulchral pits with cremation are of the same shape, size and orientation as the inhumation ones, and they and their inventory clearly bear the traces of repeated disturbances, determines M. Babeș to formulate the idea about the "prolonged" character of the funeral ritual, in which the rites follow each other, the deceased being subjected to new treatments after a certain time (Babeș, Mirițoiu 2011, 105). So, the deceased was exhumed from the initial pit and burned and the cremation remains deposited in another pit with the same characteristics, as in the case of types 2 and 3 in Borosești, or in the same pit in which it had been buried previously, as in Poienesti.

sepulcrale cu incinerație sunt de aceleași forme, dimensiuni și orientări ca și cele de inhumație, iar ele și inventarul lor poartă clar urmele unor deranjări repetate, îl conduce pe M. Babeș la formularea ideii despre caracterul „prelungit" al ritualului funerar, în care riturile se succed, defunctul fiind supus unor tratamente noi după un anumit timp (Babeș, Mirițoiu 2011, 105). Deci mortul era exhumat din groapa inițială, supus arderii, iar resturile cinerare se depuneau într-o altă groapă cu aceleași caracteristici, ca în cazul tipurilor 2 și 3 de la Borosești, sau în aceeași groapă în care fusese înhumat anterior, ca la Poienești.

Analogii ale unor astfel de situații arheologice în cadrul necropolelor de la mijlocul și a doua jumătate a mileniului I a. Chr. pot fi atestate în diferite regiuni ale spațiului carpato-danubiano-pontic, cu toate rezervele față de gradul de documentare al acestora. Astfel, se constată prezența unui număr impunător de morminte de incinerație cu gropi mari în cadrul unui șir de necropole birituale și monorituale, cum ar fi cele de la Onești-Slobozia, Strahotin, Hansca „Lutărie", Dănceni, Pârjolteni din Moldova; Stelnica-Grădiștea Mare, Grădiștea Coslogeni (Ialomița), Zimnicea, Fântânele (Teleorman), Telița, Murighiol (Tulcea) din zona Dunării de Jos; Băița (Mureș), Olteni (Covasna) din Transilvania și Szentes-Vekerzug și Tápiószele din câmpia Tisei. Este deci incontestabilă răspândirea unui asemenea fenomen într-un spațiu destul de vast (Babeș, Mirițoiu 2011, 147, fig. 16). Acestea ar fi și argumentele arheologice ale susținerii ideii unui rit de înmormântare complex, care presupune succesiunea unor etape: înhumare, exhumare, incinerare și

Analogies of such archaeological situations in necropolises in the middle and second half of the 1st millennium a. Chr. can be attested in different regions of the Carpathian-Danubian-Pontic space with all the reservations regarding their degree of documentation. Thus, the presence of an impressive number of cremation graves with large pits in a series of bi-ritual and mono-ritual necropolises, such as those in Onești-Slobozia, Strahotin, Hansca "Lutărie", Dănceni, Pârjolteni in Moldova; Stelnica-Grădiștea Mare, Grădiștea Coslogeni (Ialomița), Zimnicea, Fântânele (Teleorman), Telița, Murighiol (Tulcea) in the Lower Danube area; Băița (Mureș), Olteni (Covasna) in Transylvania and Szentes-Vekerzug and Tápiószele in the Tisza plain. The spread of such a phenomenon in a rather vast space is therefore undeniable (Babeș, Mirițoiu 2011, 147, fig. 16). These would also be the archaeological arguments supporting the idea of a complex funeral rite, which involves a sequence of stages: inhumation, exhumation, cremation and final deposition. From such a perspective, "bi-ritualism" would not imply, therefore, the coexistence of two separate rites, but their succession (Babeș, Mirițoiu 2011, 106-107) or a "particular type of *bi-ritualism, first involving inhumation, as a temporary, provisional treatment, and then cremation, as the final, definitive treatment*" (Babeș, Mirițoiu 2011, 126).

Although the results of research carried out at the necropolis in the 4th-3rd centuries BC in Olteni "Cariera de nisip" (Covasna) illustrate similar situations, the authors of the excavations reject the idea of any prolonged funeral ritual. This necropolis, in which, for now, only cremation graves are known, has characteristics similar to other Getic necropolises, also meeting the deposition of cremation remains in large rectangular pits (Sîrbu,

depunere finală. Dintr-o asemenea perspectivă „biritualismul" nu ar presupune, așadar, coexistența a două rituri separate, ci succesiunea lor (Babeș, Mirițoiu 2011, 106-107) sau un „tip particular de *biritualism, implicând mai întâi inhumația, ca tratament temporar, provizoriu, iar apoi incinerația ca tratament final, definitiv*" (Babeș, Mirițoiu 2011, 126).

Deși rezultatele cercetărilor efectuate la necropola din secolele IV-III a. Chr. de la Olteni „Cariera de nisip" (Covasna) ilustrează situații similare, autorii săpăturilor resping ideea vreunui ritual funerar prelungit. Această necropolă, în care se cunosc, deocamdată, doar morminte de incinerație, prezintă caracteristici asemănătoare și altor necropole getice, întâlnindu-se, de asemenea, depunerea resturilor cinerare în gropi rectangulare de dimensiuni mari (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 128, fig. 2). Ritul, ritualul și inventarul funerar încadrează în mod evident acest sit în tradițiile culturii getice, iar prezența lui în sud-estul Transilvaniei demonstrează caracterul relativ al unei granițe naturale (Carpații Orientali) în răspândirea unei tradiții etnoculturale. Atribuirea etnică afirmată de autori implică discuții aparte. Interes prezintă abordarea de către aceștia a practicilor de depunere a mormintelor de incinerație în gropi caracteristice celor de inhumație. Astfel, înlocuirea ritului inhumației cu cel al incinerației nu a eliminat complet tradiția formei gropilor, păstrate în virtutea unor motive rituale greu de precizat (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 120). Respingerea ipotezei, expuse de M. Babeș, despre existența unor practici funerare prelungite este argumentată prin lipsa unor urme de intervenții repetate în aceste gropi și a resturilor de oase nearse,

Cavruc, Buzea 2008, 128, fig. 2). The funerary rite, ritual and inventory obviously place this site in the traditions of the Getic culture, and its presence in the south-east of Transylvania demonstrates the relative character of a natural border (Eastern Carpathians) in the spread of an ethno-cultural tradition. The ethnic attribution claimed by the authors need separate discussions. Of interest is their approach to the practices of depositing cremation graves in inhumation-characteristic pits. Thus, the replacement of the rite of inhumation with that of cremation did not completely eliminate the tradition of the shape of the pits, preserved by virtue of some ritual reasons that are difficult to specify (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 120). The rejection of the hypothesis, presented by M. Babeș, about the existence of prolonged burial practices is argued by the lack of traces of repeated interventions in these pits and the remains of unburned bones, which could remain untouched by the subsequent stages of the treatment of the deceased (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 120).

Research in Stolniceni (Hâncești) demonstrates the presence of biritualism through at least one in-urn cremation burial, discovered in the extra-tumulus space (Ursu-Naniu, Corobcean 2014, 384). The presence of piles of human bones does not exclude the possibility of supposing different stages of a prolonged funeral ritual, a fact that only future investigations will be able to demonstrate.

The Istro-Pontic region also includes relevant archaeological situations from the point of view of cultural differences, accentuated within the funeral ritual. In this sense, the necropolis next to the settlement at Celic-Dere presents a model of bi-ritualism characteristic

care puteau rămâne neatinse de etapele ulterioare ale tratării defuncților (Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008, 120).

Cercetările de la Stolniceni (Hânceşti) demonstrează prezența biritualismului prin, cel puțin, o înmormântare de incinerație în urnă, descoperită în spațiul extra-tumular (Ursu-Naniu, Corobcean 2014, 384). Prezența grămezilor de oase umane nu exclude posibilitatea să se presupună și aici etape diferite ale unui ritual funerar prelungit, fapt care-l vor putea demonstra doar investigațiile viitoare.

Regiunea istro-pontică include, de asemenea, situații arheologice relevante din punctul de vedere al deosebirilor culturale, accentuate în cadrul ritualului funerar. În acest sens, necropola alăturată așezării de la Celic-Dere prezintă un model al biritualismului caracteristic comunităților din spațiul balcano-carpato-pontic, dar în care predomină totuși ritul inhumației (Simion 2000, 70, 76, 79, fig. 4; 7). Pe lângă materialul grecesc și piesele de armament, un loc important în inventarul funerar îl ocupă ceramica confecționată cu mâna, reprezentată de vase în formă de sac, înzestrate cu brâu alveolar întrerupt de proeminențe aplatizate sau vase-clopot decorate cu butoni în partea superioară și înzestrate cu proeminențe-suporturi aplatizate pe diametrul maxim al vasului (Simion 2000, 80, fig. 8). Materialul ceramic lucrat cu mâna se încadrează clar în stilul ceramic caracteristic lumii traco-getice.

Unele situații, considerate improprii unui rit și ritual specific al geților, au fost expuse de G. Simion în privința necropolelor de la Celic-Dere, Ciucurova și Histria-sat. Acesta opinează că din deosebirea de rit și

of the communities in the Balkan-Carpatho-Pontic area, but in which, however, the rite of inhumation predominates (Simion 2000, 70, 76, 79, fig. 4; 7). In addition to Greek material and pieces of weaponry, an important place in the funerary inventory is occupied by hand-made pottery, represented by sack-shaped vessels, endowed with an alveolar belt interrupted by flattened protrusions, or bell vessels decorated with knobs on the upper part and endowed with flattened protrusions-supports on the maximum diameter of the vessel (Simion 2000, 80, fig. 8). The hand-made ceramic material clearly fits into the ceramic style characteristic of the Thracian-Getic world.

Some situations, considered inappropriate for a specific rite and ritual of the Getic, were exposed by G. Simion regarding the necropolises at Celic-Dere, Ciucurova and Histria. He opines that from the difference in rite and ritual present here, it would result that they were left by non-Getic communities, possibly of Thracian origin (Simion 1998, 549). In this case, they insist on an almost strict determination of the Getic through the funeral rite of cremation, even if the presence of biritualism since the Bronze Age in the respective space, recognized for a long time in the specialized literature, would omit an ethnic labelling of a funeral tradition. This phenomenon is well observed in the case of the bi-ritual necropolis in Enisala, where the unity of the ritual is obvious, along with a faithful continuation of the funerary traditions in the first Iron Age (Simion 1976, 148, 151).

Finding these situations requires a critical review of the assessments, especially from an ethno-cultural point of view, of bi-ritualism and the rite differences

ritual prezentă aici ar rezulta că acestea au fost lăsate de comunități ne-getice, dar, posibil, de origine tracică (Simion 1998, 549). În acest caz, se insistă asupra unei determinări aproape stricte a geților prin ritul funerar al incinerației, chiar dacă prezența biritualismului încă din epoca bronzului în spațiul respectiv, recunoscută de mult timp în literatura de specialitate, ar omite o etichetare etnică a unei tradiții funerare. Acest fenomen este bine urmărit în cazul necropolei birituale de la Enisala, în care este evidentă unitatea ritualului, alături de o fidelă continuare a tradițiilor funerare din prima epocă a fierului (Simion 1976, 148, 151).

Constatarea acestor situații impune revizuirea critică a aprecierilor, mai ales sub aspect etnocultural, referitoare la biritualism și la diferențele de rit în comunitățile din spațiul cercetat. Cu atât mai mult, incinerația va înlocui inhumația ca practică preferată de înmormântare, pe parcursul epocii bronzului și a fierului, în cea mai mare parte a Europei (Rebay-Salisbury 2010, 64). Încercând să traseze analogii între tradiția vedică și un șir de trăsături arheologice din mormintele din Scandinavia, Anders Kaliff tinde să demonstreze că înhumarea și depunerile de resturi cinerare în gropi putea fi o formă de înmormântare rezervată anumitor indivizi speciali, în timp ce majoritatea populației putea fi incinerată și abandonată (Rebay-Salisbury 2010, 66). Repetarea în mai multe etape a ritualului funerar, cu sau fără schimbarea ritului, este ilustrată de numeroase exemple etnografice, pe care le și aduce autorul studiului pomenit mai sus. În afară de acestea, analogiile etnografice ale ritualului de tratament repetat al cadavrului, prin exhumarea lui după un

in the communities in the researched area. Moreover, cremation would replace inhumation as the preferred burial practice throughout the Bronze and Iron Ages in most of Europe (Rebay-Salisbury 2010, 64). By trying to draw analogies between the Vedic tradition and a series of archaeological features from Scandinavian graves, Anders Kaliff tends to demonstrate that inhumation and deposition of cremated remains in the pits could be a form of burial reserved for certain special individuals, while the majority of the population could be cremated and abandoned (Rebay-Salisbury 2010, 66). The repetition of the funeral ritual in several stages, with or without changing the rite, is illustrated by numerous ethnographic examples, which the author of the study mentioned above offers. Apart from these, the ethnographic analogies of the ritual of repeated treatment of the body, by exhuming it after a certain set time and its subsequent reburial, do not go far from the researched space. In the 19th century, Romanian ethnographers draw attention to the custom, essentially pagan, nevertheless accepted by the church and widespread in Moldova, Muntenia and related regions, of exhuming the bones of the deceased after 3, 5, 7 years, depending on the age category, washing them with water and wine, but also the repetition of the initial funeral ritual (Marian 1995 (1892), 266-269). The reason for such a phenomenon was related to the re-purification and salvation of the soul, or to other beliefs and superstitions. It cannot be said for sure if the Iron Age communities had the same reason, but it can be confirmed that the "prolonged" ritual was perpetuated in the Carpatho-Danubian-Pontic space for quite a long time. To this is added an argument of the importance of such a ritual, if even the Christian Church had to tolerate and adapt it.

anumit timp stabilit și reînhumarea lui posterioară, nu pleacă departe de spațiul cercetat. În sec. XIX, etnografii români atrag atenția asupra obiceiului, esențialmente păgân, acceptat totuși de biserică și răspândit în Moldova, Muntenia și regiunile aferente, de exhumare a oaselor defunctului după 3, 5, 7 ani, în funcție de categoria de vârstă, spălarea acestuia cu apă și vin, dar și repetarea ritualului funerar inițial (Marian 1995 (1892), 266-269). Motivul unui asemenea fenomen era legat de re-purificarea și mântuirea sufletului, fie de alte credințe și superstiții. Nu se poate spune cu siguranță dacă același motiv îl aveau și comunitățile din epoca fierului, însă se poate confirma faptul perpetuării ritualului „prelungit" în spațiul carpato-danubiano-pontic destul de multă vreme. La aceasta se mai adaugă un argument al importanței unui astfel de ritual, dacă chiar și biserica creștină a fost nevoită să-l tolereze și să-l adapteze.

Interpretarea vestigiilor arheologice pentru relevarea unor aspecte precum cel religios, social, etnic, care nu pot fi „descifrate" arheologic, va avea mereu un caracter ipotetic, admițând mai multe opțiuni, îndepărtându-ne cu prudență de riscurile speculațiilor. Trebuie să ținem cont că modul de tratare a defuncților presupune existența unui ansamblu complex de credințe, dar și acesta este doar un aspect concret al vieții religioase. Arheologic, nici măcar acesta nu poate fi dezvăluit amplu. Referințele la materialele etnografice trebuie doar să contribuie la generalizarea unor analogii fenomenologice, care ar putea ilustra diverse opțiuni de interpretare.

The interpretation of archaeological remains to reveal religious, social, ethnic aspects, which cannot be "deciphered" archaeologically, will always assume a hypothetical character, admitting several options, cautiously moving away from the risks of speculation. We must keep in mind that the way of treating the deceased presupposes the existence of a complex set of beliefs, but this too is only a concrete aspect of religious life. Archaeologically, even this cannot be extensively revealed. References to ethnographic materials should only contribute to the generalization of some phenomenological analogies, which could illustrate various interpretation options.

Bibliografie / Bibliography

Alexandrescu 1980: A.D. Alexandrescu, La nécropole gète de Zimnicea. Dacia N.S. 24, 1980, 19-126.

Arnăut 1999: T. Arnăut, Necropola getică de la Giurgiulești. In: (Eds. T. Arnăut, A. Zanoci, S. Matveev) Studia in honorem Ion Niculiță (Chișinău: Cartdidact 1999), 135-145.

Babeș, Mirițoiu 2011: M. Babeș, N. Mirițoiu, Practici funerare birituale prelungite în spațiul carpato-dunărean în secolele V-III a. Chr. Arheologia Moldovei 34, 2011, 103-149.

Burada 1882: T. Burada, Datinele poporului român la inmormĕntări (Jassy: Tipografia Națională 1882).

Ignat 2006: M. Ignat, Necropolele tumulare din zona Rădăuți în cadrul lumii traco-getice (sec. VII-V a. Ch.) (Suceava: Cetatea de Scaun 2006).

Marian 1995 (1892): S.F. Marian, Înmormântarea la Români. Studiu etnografic (București: Grai și Suflet - Cultura Națională 1995 (1892).

Mărndescu 2010: D. Mărndescu, Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua Epoci a Fierului (sec. V-III a.Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani (Brăila: Istros 2010).

Morintz 1957: S. Morintz, Săpăturile de la Bârsești. Raport preliminar. Materiale și Cercetări Arheologice 3, 1957, 219-226.

Pârvan 1926: V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei (București: Cultura Națională 1926).

Rebay-Salisbury 2010: K. Rebay-Salisbury, Cremations: Fragmented Bodies in the Bronze and Iron Ages. In: Body Parts and Bodies Whole: Changing Relations and Meanings (Oxford: Oxbow 2010), 64-71.

Simion 1976: G. Simion, Les Gétes de la Dobroudja septentrionale (VI-e - I-er s.). Thraco-Dacica 1, 1976, 143-163.

Simion 1998: G. Simion, Points de vue concernant une chronologie absolue de l'age du fer au bas de Danube. In: The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology, vol. 2 (Bucharest: Vavila Edinf SRL 1998), 519-564.

Simion 2000: G. Simion, Tombes tumulaire dans la nécropole de Celic-Déré. In: Tombes tumulaires de l'Age du Fer dans le Sud-Est de l'Europe. Actes du II-e Colloque International d'Archéologie Funéraire (Tulcea: Institutul de Cercetări Eco-Muzeale 2000), 69-82.

Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008: V. Sîrbu, V. Cavruc, D. Buzea, O comunitate dacică din sec. IV-III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna. Angustia 12, 2008, 109-148.

Șadurschi 1992: P. Șadurschi, Necropola getică de la Strahotin-Dângeni, jud. Botoșani. Materiale și Cercetări Arheologice 17, 1992, 173-185.

Ursu-Naniu, Corobcean 2014: R. Ursu Naniu, A. Corobcean, Les métamorphoses de l'existence: vie et mort dans l'enceinte gétique de Stolniceni (le raion de Hâncești, République de Moldavie). Mousaios 19, 2014, 381-404.

Vulpe 1953: R. Vulpe, Săpăturile de la Poienești. Materiale și Cercetări Arheologice I, 1953, 216-485.

Vulpe 1967: A.Vulpe, Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică (București: Editura Academiei RSR 1967).

Лапушнян 1979: В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X - начала IV в. до н. э. в лесостепной Молдавии (Кишинёв: Штиинца 1979).

Мелюкова 1979: А.И. Мелюкова, Скифия и фракийский мир (Москва: Наука 1979).

Никулицэ 1972: И.Т. Никулицэ, Исследование гетского могильника Ханска-Лутэрия. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969 гг. (Кишинев: Штиинца 1972), 105-121.

Никулицэ 1973: И.Т. Никулицэ, Погребальный обряд гетов в IV-III вв. до н.э. Советская Археология 2, 1973, 27-44.

Никулицэ 1987: И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. (Кишинёв: Штиинца 1987).

Dr. Andrei Corobcean

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova
0000-0002-9886-301X
e-mail: andrei.corobcean@gmail.com

Dr. Sergiu Matveev

Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova
0000-0001-8515-2852
e-mail: sssmatveev@yahoo.com